

Bijlage HAVO
2023

tijdvak 2

geschiedenis

Bronnenboekje

Vroegmoderne tijd

---

bron 1

In 1593 beschrijft de Engelsman Fynes Moryson het huis van de Deense sterrenkundige Tycho Brahe:

Op de wanden van dit kleine huis waren portretten van alle beroemde astronomen geschilderd, voorzien van bijpassende teksten: "God groet de helden. Gegroet oude Timocharis¹⁾, die het vóór anderen heeft gedurfd om de uithoeken van de hemel te bestuderen. Ook jij Hipparchus¹⁾, die gemeten heeft wat de banen van de zon en de maan zijn en alle sterren aan de hemel." (...) Op de beste plaats had deze heer Tycho Brahe zijn eigen portret laten aanbrengen, met de volgende tekst: "Met het oude en met mijn eigen onderzoek heb ik de plek van de sterren bepaald. Laat het nageslacht mijn werk maar beoordelen."

noot 1 Timocharis en Hipparchus zijn Griekse astronomen die leefden in de derde en tweede eeuw voor Christus.

bron 2

Bij aankomst in Amerika in 1620 stellen kolonisten een overeenkomst op. In dit *Mayflower Compact* staat:

In de naam van God, Amen. Wij, die dit document hebben ondertekend, zijn de trouwe onderdanen van onze ontzagwekkende soevereine heer, koning Jacobus¹⁾ (...). Na een reis te hebben ondernomen om de eerste kolonie te stichten in de noordelijke delen van Virginia, voor de glorie van God, de bevordering van het christelijk geloof en de eer van onze koning en ons land, verbinden en verenigen we onszelf tot een burgerlijk politiek lichaam met deze overeenkomst. (...) voor onze betere organisatie en behoud (...). Op grond hiervan stellen wij van tijd tot tijd rechtvaardige wetten, verordeningen, aktes, grondregels en ambten op, die wij het meest geschikt achten voor het algemene welzijn van de kolonie, waaraan wij alle gepaste onderwerping en gehoorzaamheid beloven.

noot 1 Dit is Jacobus I, de Engelse koning.

bron 3

In september 1622 stuurt de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) twee schepen naar de pas ontdekte kust van Australië met de instructie:

Ga op verschillende plekken aan land en onderzoek de kust grondig om vast te stellen of het wel of niet bewoond is, hoe het land eruit ziet en onderzoek de bevolking, hun steden en dorpen. Hoe hun rijken zijn verdeeld, hun godsdienst en hun politiek, hun oorlogen, hun rivieren, de vorm van hun schepen, hun visgronden, hun werkplaatsen en ambachten. (...) Aan al deze wetenswaardigheden en verder alles wat de moeite waard is, moet je aandacht schenken, en die zorgvuldig opnemen in het logboek van de reis.

bron 4

In 1778 publiceert Pieter 't Hoen het boek *Nieuwe proeve van kleine gedichten voor kinderen* met daarin deze afbeelding:

Toelichting:

De prent hoort bij een gedicht waarin Piet tegen zijn vader zegt dat hij niet langer naar school wil. De prent toont het moment dat Piets vader hem armoedige kleren geeft en zegt dat als Piet lui wil zijn, hij dan maar een bedelaar moet worden. Piet krijgt daarna spijt en wil toch weer naar school.

bron 5

In 1839 liet de Britse regering officieel onderzoek doen naar de huisvesting van arbeiders. De onderzoekers schreven in hun rapport over arbeiderswoningen:

In sommige van deze huizen staan wel zes tot acht bedden in een kamer; in kleinere kamers staan noodzakelijkerwijs minder bedden. Het schijnt het gebruik te zijn (...) om zoveel mogelijk bedden in elke kamer te proppen en ze staan vaak zo dicht op elkaar dat er nauwelijks plek is om er tussen door te lopen. 's Nachts ziet het er helemaal diepriet uit: de bedden volgepakt met mannen, vrouwen en kinderen (...). De verstikkende stank en warmte zijn bijna onverdraaglijk als je binnenkomt en maken direct duidelijk hoe ongezond het is.

bron 6

In 1851 schrijft Eliza Cook in een door haar gepubliceerd tijdschrift over de vele mensen van het platteland die per trein naar de wereldtentoonstelling in Londen reizen:

Voor het eerst heeft de dagtoerist dit jaar de metropool bezocht. Hij had nooit gedacht dat hij Londen zou zien in zijn leven, maar de Tentoonstelling trekt hem ernaar toe en de goedkope treinkaartjes maken het mogelijk de reis te maken. (...) En dan, bij de Grote Tentoonstelling, daar zien we de dagtoerist in al zijn glorie! (...) Daar maakt hij zijn mand open en toont zijn ham en kaas van het platteland. Die smaken goed na zijn lange tocht langs Oostenrijkse, Russische, Franse en Amerikaanse afdelingen. Om nog maar te zwijgen over de trots die hem ertoe bracht ook de producten uit de eigen streken te bekijken. Uiteindelijk gelooft hij dat het 'Groot-Brittannië is dat de klok slaat' en hoewel de Amerikanen ervan uitgaan dat zij het beste zijn, gelooft de dagtoerist dat 'Groot-Brittannië de Amerikanen verslaat'.

bron 7

De ontdekkingsreiziger David Livingstone zegt in 1857 over zijn reis door Afrika:

Angola is wonderbaarlijk vruchtbaar en produceert alle soorten luxe tropische planten. Toen ik doorging naar de vallei van (de rivier) de Kwango, was de stengel van het gras zo dik als een ganzenveer en het torende boven mijn hoofd uit, hoewel ik op mijn os zat. Katoen wordt geproduceerd in grote overvloed, hoewel slechts geweven tot gewone stof. (...) Als ik terugga naar dat land is mijn doel om het verkeer langs de oevers van de Zambezi te openen en ook om het evangelie te prediken. De inwoners van Centraal-Afrika willen heel graag handel drijven, maar hun enige handel is momenteel in slaven, waarvan de armere mensen een regelrechte afschuw hebben.

bron 8

Ottolie Baader, een van de oprichtsters van de eerste vrouwenvakbond in Duitsland, zegt in 1902 tijdens een bijeenkomst voor vrouwenkiesrecht:

Onder de vrouwelijke activisten bevinden zich zowel academisch geschoolde vrouwen¹⁾ als arbeidsters, waarvan we weten dat ze de arbeiderspartij volmondig steunen. Ik hoef hierbij alleen maar te wijzen naar kameraad Zetkin²⁾, die zelf een academisch geschoolde dame is. Ze staat dicht bij ons, ze is als familie. Maar er zijn ook academisch geschoolde dames die het alleen maar belangrijk vinden om zich zo nu en dan publiekelijk te laten zien door een toespraak te houden voor een groot gezelschap. De meeste arbeidsters begrijpen deze dames helemaal niet, deze zogenaamde paradepaarden, waar we heel goed zonder kunnen.

noot 1 vrouwen die een studie hebben gevolgd aan een universiteit

noot 2 Clara Zetkin was een Duitse activiste voor vrouwenrechten.

bron 9

In 1922 verschijnt in meerdere Britse kranten dezelfde ingezonden brief van een zakenman die Duitsland heeft bezocht:

De grootste fraude uit de geschiedenis vindt nu plaats in Duitsland, met de volledige steun van de bevolking. Deze fraude vindt plaats onder de neus van de geallieerden. Duitsland is welvarend. Het bruist van de activiteiten. Ik heb me tijdens mijn bezoek verbaasd over de luxe en welvaart van de bevolking. Er is bijna geen armoede. En toch is dit een land dat vastberaden is haar schulden niet te betalen. (...) En als ze onder haar schulden uit is gekomen (terwijl haar schuldeisers wankelen onder steeds zwaardere lasten) zal haar volgende 'samenzwering' zijn om haar koloniën terug te krijgen. Het is een natie van acteurs.

bron 10

In 1933 reist de journalist Gareth Jones door Duitsland. Hij schrijft in een artikel in de Britse krant *Western Mail & South Wales News* over de aanpak van de werkloosheid in Duitsland door middel van kampen waarin werklozen een tijd wonen en werken:

In welke mate lossen deze kampen het probleem van de werkloosheid op? Ze streven er vooral naar om jonge werklozen te helpen, afgelopen zomer werkten 290.000 mannen in deze kampen. Ze hopen dat deze zomer er tussen de 300.000 en 400.000 zullen worden ingeschreven. Maar nu staat het hele systeem op losse schroeven, want Hitler is aan de macht gekomen en er wordt gevreesd dat hij de basis van vrijwilligheid zal vernietigen en dat hij het verplicht gaat stellen (...). Als Wales net zoveel had gedaan voor de werklozen als Duitsland, dan waren er hier nu 300 kampen met 10.000 jongemannen tussen de 18 en 25 jaar, die bezig waren met nuttig werk, die laarzen repareerden, die samen zongen, die zich lichamelijk inspanden, voetbal of cricket speelden en met elkaar over van alles discussieerden.

bron 11

Tevfik Tokac, die uit Turkije komt, vertelt over zijn werk bij de Veendamse radiatorenfabriek Duintjer begin jaren 1960:

Wij waren echt vakmensen en vroegen ons af hoe het mogelijk was. Bij Duintjer werd nog gelast met de hand en werden de radiatoren verplaatst door mensen. Mankracht was erg belangrijk. We begrepen hier helemaal niets van. In Zonguldak [in Turkije] zouden we een dergelijke werkplaats niet eens fabriek noemen, maar atelier.

bron 12

Foto uit 1978 bij het artikel met de titel *De eerste Duitser in de ruimte: een Oost-Duitse burger*, in het partijblad van de Communistische Partij in de DDR:

Toelichting:

De kosmonaut Sigmund Jähn (voor) verbleef acht dagen in de ruimte, waar hij samen met de Russische kosmonaut Valeri Bykovski (achter) onderzoek deed aan boord van het Russische ruimtestation Saljoet 6.

bron 13

Prent van de tekenaar Opland uit 1983:

